

Mijn grootouders – Een familietocht door oorlog, geweten en erfenis

Ik ben de laatste van mijn familie.

Er is niemand meer die mijn grootouders kent zoals levende mensen, niet als foto's, niet als namen in een register. Als ik sterf, verdwijnt de herinnering aan wie ze waren, aan de stille moed waarmee ze leefden en aan het verdriet dat ze met zich meedroegen – tenzij ik het opschrijf. Dit is een persoonlijk verhaal, maar het is niet alleen persoonlijk. Het raakt aan de geweldsuitbarsting van de twintigste eeuw, aan wat het betekende om een totalitair regime te overleven zonder je geweten op te geven, en aan de flinterdunne grens tussen medeplichtigheid en verzet die zoveel gewone mensen moesten bewandelen.

Dit gaat over mijn grootouders: mijn oma, die de bombardementen op Wenen en het onvoorstelbare verlies van haar kinderen overleefde, en mijn opa, een vakbekwame draai-bankwerker die binnen een wapenfabriek kleine, levensgevaarlijke manieren vond om het naziregime te tarten. Ik schrijf dit omdat hun verhaal mag blijven bestaan. En ik schrijf dit omdat hun leven bepaalt hoe ik vandaag rechtvaardigheid, herinnering en morele helderheid begrijp.

Mijn oma: Overleven onder de bommen

Mijn oma werd geboren in 1921 en beleefde de Tweede Wereldoorlog in de oostelijke wijken van Wenen. Net als veel burgers volgde ze de instructies van de autoriteiten. Zodra de sirenes loeiden, pakte ze haar kinderen en rende naar de kelder die als luchtbeschermingskelder van het gebouw was aangewezen.

Die kelders waren vaak niet meer dan omgebouwde kelderruimtes – vochtig, propvol en slecht geventileerd. Ze werden *Luftschutzkeller* genoemd, "luchtbeschermingskelders", maar echte bescherming boden ze nauwelijks. De lucht was bedompt, het licht onbetrouwbaar, en de verduisteringsregels maakten dat zelfs een streepje licht argwaan of gevaar kon opleveren. Tijdens luchtaanvallen zaten die kelders vol mensen, vol bange stilte en stil wachten: zou het plafond het houden of instorten?

Op een nacht hield het plafond het niet.

De kelder waarin mijn oma zat kreeg een voltreffer of bijna-voltreffer. Het gebouw erboven stortte in. De explosie, het puin, de kracht van de oorlog braken door hun schuilplaats heen. Mijn oma werd levend onder het puin vandaan gehaald, maar zwaar gewond. Een deel van haar schedel was verbrijzeld en moest worden verwijderd. Chirurgen vervingen het ontbrekende bot door een metalen plaat. De rest van haar leven voelde je de rand van die plaat onder haar hoofdhuid. Soms zei ze dat de pijn erger werd bij koud weer of voor

onweer – een doffe zeur, een herinnering dat de oorlog haar nooit helemaal had losgelaten.

Maar de grootste wond was niet lichamelijk.

Die nacht stierven haar eerste twee kinderen. In één klap weg onder vallend metselwerk en vuur. Net als zoveel vrouwen van haar generatie moest ze verder: begraven, rouwen, overleven – zonder ruimte om in te storten. Ze droeg dat verdriet mee door de honger en chaos van het naoorlogse Wenen.

En toch begon ze opnieuw.

In 1950 bracht ze mijn moeder ter wereld – gezond, levend, een kind geboren in de puinhopen van een stad die langzaam weer opkrabbelde. De moed die daarvoor nodig was, kan niet worden overschat. Haar lichaam gebroken maar nog werkend. Haar hart nog in staat tot hoop.

Toch werd ze nooit helemaal vrij van wat er gebeurd was. Ze nam in haar hele leven nooit de metro. Alleen al de gedachte om onder de grond te zijn, in een ruimte die ze niet kon beheersen, was ondraaglijk. En toch dwong ze zichzelf de kelderberging in haar appartementengebouw te gebruiken. Een kleine daad van verzet: terugkeren naar een plek zoals die welke haar bijna had gedood – niet omdat ze het wilde, maar omdat het leven het eiste.

Ze leefde met pijn, herinnering en stilte. Maar ze leefde.

Mijn opa: Draaibank, geweten en messing

Mijn opa werd geboren in 1912 en groeide op in een heel ander Wenen. In de tussenoorlogse jaren speelde hij semiprofessioneel voetbal en werkte met metaal. Hij werd **draai-er** (*Dreher*), iemand die metaal met grote precisie vormgeeft en bewerkt. Een vaardigheid die – zonder dat hij het wist – zijn leven zou redden.

Toen Oostenrijk in 1938 door nazi-Duitsland werd geannexeerd, werd aanpassing overleven. Lidmaatschap van de NSDAP werd eerst aangemoedigd, daarna verwacht, daarna afgedwongen. Mijn opa trad nooit toe. Hij betaalde de prijs: minder kansen, strengere controle, het risico als onbetrouwbaar te worden gezien. Maar hij bleef standvastig.

Toen de oorlog kwam, kwam ook de dienstplicht. De meeste mannen van zijn leeftijd werden naar het front gestuurd. Mijn opa ontsnapte aan de Wehrmacht niet door onderduiken, maar door zijn handen. Zijn vakmanschap was nodig in de wapenindustrie en hij werd tewerkgesteld in de wapenproductie. Hij werd deel van de oorlogsmachine – niet als soldaat, maar als metaalbewerker.

Hij werkte bij de **Saurer-Werke**, een groot industrieel bedrijf in Simmering, het oostelijke deel van Wenen. Tijdens de oorlog raakte Saurer diep betrokken bij militaire productie: vrachtwagenmotoren, zware voertuigen en onderdelen die de nazioorlogsmachine draaiende hielden. De fabriek was enorm en volledig geïntegreerd in de behoeften van het re-

gime. Er werd ook op grote schaal gebruikgemaakt van **dwangarbeid** – arbeiders uit bezette gebieden, gevangenen en anderen die onder brute omstandigheden moesten werken.

Mijn opa gebruikte het kleine beetje speelruimte dat hij had om te verzetten.

Uit de fabriekskantine of keuken nam hij restjes eten – bedoeld om weggegooid te worden of voor gewone arbeiders – en gaf die door aan de dwangarbeiders. Een korst brood, een paar aardappelen. Het klinkt als zo weinig. Maar het was niet weinig. In een regime dat medelijden strafbaar stelde en waar een collega je kon verraden, waren zelfs kleine daden van vriendelijkheid levensgevaarlijk. Als hij was aangegeven, had hij zijn baan kunnen verliezen – of veel meer.

Hij koos ervoor dat risico te nemen.

En er is nog een detail dat me pas recent volledig duidelijk is geworden. Mijn opa werkte met messing. Ik weet dat omdat hij zelfgemaakte vazen mee naar huis nam. En omdat hij mijn oma als huwelijkscadeau een klein kunstwerk gaf: **een messingen scheepje met drie palmbomen**, fijn gevormd uit folie en draad. Het was verfijnd, prachtig en gemaakt van hetzelfde materiaal als in de fabriek.

Dat leidt tot een onthutsende mogelijkheid.

Het naziregime had een **fetisj** voor medailles, onderscheidingen en symbolische objecten. Insignes, swastikaspeldjes, IJzeren Kruizen – die dingen werden in enorme hoeveelheden geproduceerd om gehoorzaamheid te belonen, geweld te verheerlijken en hiërarchie te verstevigen. Veel ervan waren van messing of vergelijkbare legeringen. Als mijn opa – wat zeer waarschijnlijk is – in een afdeling werkte die zich specialiseerde in fijn metaalwerk, kan hij rechtstreeks betrokken zijn geweest bij **het maken van precies die symbolen van het regime**.

Zo ja, dan is het een wrede ironie. Dat een man die nooit lid werd van de Partij, die eten deelde met dwangarbeiders en de staatsideologie afwees, met zijn vakmanschap mogelijk de medailles van het regime heeft gemaakt. Dezelfde vaardigheid waarmee hij in zijn eigen handen een huwelijkscadeau vormde voor de vrouw van wie hij hield. Een scheepje. Palmbomen. Vrede.

Verzet in een dictatuur van rituelen

Zelfs thuis was de druk om je aan te passen meedogenloos.

Toen mijn grootouders trouwden, gaf het regime hun een “cadeau”: een gratis exemplaar van *Mein Kampf*. Dat was destijds standaard. Een symbolisch gebaar om elk huwelijk, elk gezin te verbinden met Hitlers ideologie. Mijn oma pakte een rode potlood en **streepte de swastika op de kaft door**. Ze gooide het boek niet weg – ze hield het. Niet uit eerbied, maar als getuigenis. Als relikwie van een inbraak. Als herinnering aan wat hun met geweld was opgedrongen.

Ze werden ook geacht Hitlers toespraken via de radio te beluisteren. De nazi's hadden goedkope ontvangers in massaproductie gebracht – de **Volksempfänger**, de “volksontvanger” – om de bevolking met propaganda te overspoelen. Lokale opzichters, de zogenaamde **Blockwarte**, controleerden of iedereen meedeed. Als je radio niet aanstond, als je niet luisterde, als er een streepje licht door de verduisteringsgordijnen naar buiten kwam, kon je worden aangegeven.

Mijn grootouders vonden sluiproutes.

Ze **omkochten** de Blockwart met kleine gunsten. Ze **zeiden dat de radio kapot was** of dat het signaal wegviel. Soms zaten ze gewoon stil en deden alsof er niemand thuis was. Andere keren, als ze wisten dat ze in de gaten werden gehouden, draaiden ze de toespraken **keihard** zodat het hele gebouw ze kon horen – een toneelstukje niet uit loyaliteit, maar uit overlevingsdrang.

Hun verzet was stil. Tactisch. Ze verzetten zich niet openlijk tegen het regime – dat zou zelfmoord zijn geweest. Maar op hun eigen manier weigerden ze mee te doen.

Wat dit voor mij betekent

Ik ben niet opgegroeid met een erfenis van schuld. Mijn grootouders waren geen SS'ers. Geen ideologen. Geen daders. Ze waren gewone mensen onder buitengewone druk, en ze probeerden met stille moed hun menselijkheid te behouden.

Dat is voor mij nu van belang omdat ik zie hoe het verleden wordt ingezet om het heden te vormen.

In delen van Europa, vooral in Duitsland en Oostenrijk, heeft de last van de geschiedenis ertoe geleid dat sommige politieke leiders **onvoorwaardelijke steun** geven aan de staat Israël, zelfs wanneer die ernstige misdaden tegen Palestijnen begaat. De logica – vaak onuitgesproken – is duidelijk: omdat wij destijds schuldig waren, mogen wij nu niet kritisch zijn. Omdat Joden slachtoffer waren van onze gruweldaden, moeten wij de Joodse staat onvoorwaardelijk steunen.

Die logica klopt niet. **Twee keer onrecht maakt nog geen recht.**

Het lijden van Joden in de Holocaust rechtvaardigt het lijden van Palestijnen vandaag niet. De schuld van Europese staten mag niet worden afgewenteld op een ander verdreven volk. De misdaden van het verleden worden niet goedgeemaakt door de misdaden van het heden te negeren.

Mijn grootouders hebben die misdaden niet begaan. Ze leefden onder een dictatuur maar probeerden fatsoenlijk te blijven. Mijn opa vormde met zijn handen messing tot tekens van medemenselijkheid, terwijl de fabriek hem gebruikte om tekens van macht te maken. Mijn oma streepte een swastika door met rood potlood. Hun voorbeeld geeft mij de kracht om helder te spreken.

Ik voel me niet verplicht boete te doen voor zonden die mijn familie niet heeft begaan. Ik voel me verplicht de waarden te eren waarnaar zij leefden: medemenselijkheid boven conformisme, fatsoen boven dogma, de moed om te geven om anderen in een tijd waarin dat gevaarlijk was.

Herinnering als weigering

Dit is mijn verslag. Mijn offer. Mijn weigering hun verhaal te laten verdwijnen.

Het is een verhaal van messing en bommen. Van te hard gedraaide radio's en heimelijk gedeeld eten. Van een schedel die een leven lang pijn droeg, en een messingen scheepje dat door de herinnering vaart. Van mensen die zichzelf nooit helden noemden, maar weigerden monsters te worden.

Ik schrijf dit opdat ze niet vergeten worden. En ik schrijf dit om mezelf en iedereen die dit leest eraan te herinneren dat rechtvaardigheid universeel moet zijn. Dat herinnering eerlijk moet zijn. Dat medemenselijkheid nooit voorwaardelijk mag zijn.

Zelfs in het donker kan een kleine daad van vriendelijkheid een vorm van licht zijn. Dat hebben mijn grootouders mij geleerd.

En daarom herinner ik me.